

Διαβάζοντας τον «Ηγεμόνα»

Σημειώσεις για την πολιτική της ανάγνωσης στον Γκράμσι και στον Αλτουσέρ¹

1. Η μοναξιά του Μακιαβέλι

Στη διάλεξή του με τίτλο «Η μοναξιά του Μακιαβέλι», στη Fondation Nationale des Sciences Politiques, το 1978², ο «ύστερος» Λουί Αλτουσέρ συνεχίζει τη μακρόχρονη ενασχόληση του με τον Μακιαβέλι, με άξονα - σταθερά και εξακολουθητικά - τη γκραμισιανή ανάγνωση του *Ηγεμόνα*. Είναι τα χρόνια που, μετά από αρκετές κρίσεις κατάθλιψης, ο Αλτουσέρ επεξεργάζεται τη συγκρότηση μιας πραγματικά «υλιστικής φιλοσοφικής παράδοσης», με ενδιάμεσους σταθμούς τον Επίκουρο, τον Σπινόζα, τον Μακιαβέλι και τον Μαρξ, ξεχωρίζοντας, ωστόσο, διαρκώς τον Φλωρεντίνο, για τη αναμφισβήτητη γοητεία που άσκησε στη σκέψη του. Δε θα σταθούμε εδώ σε αυτό το κρίσιμο κεφάλαιο της «αρχαιολογίας» των υλιστικών πολιτικών ιδεών και πρακτικών · αυτό που, κυρίως, μας ενδιαφέρει είναι το προτεινόμενο «πρωτόκολλο ανάγνωσης» του *Ηγεμόνα*, η διατύπωση, δηλαδή, ορισμένων θεωρητικών αρχών για τον ειδολογικό χαρακτηρισμό του *Ηγεμόνα* ως «μανιφέστου», καθώς και τα γκραμισιανά ίχνη της αλτουσεριανής «συμπτωματολογικής» - ή «ενδεικτικής» - ανάγνωσης, που, απ' ό,τι φαίνεται, αποτελούν κομμάτι μιας συνολικότερης αναγνωστικής θεωρίας ως ερμηνευτικής πρακτικής μέσα στο πλαίσιο της μαρξιστικής κριτικής.³ Αυτές, λοιπόν, οι διαδοχικές πολιτικές της ανάγνωσης – ο Αλτουσέρ που διαβάζει τον Γκράμσι που διαβάζει τον Μακιαβέλι – εγκαινιάζουν μια προβληματική γύρω από το «μανιφέστο» ως συγκεκριμένο είδος πολιτικού κειμένου, με ιδιαίτερα

¹ Το κείμενο αυτό αποτελεί συνέχεια της σχετικής ανακοίνωσης για τις «πολιτικές της ανάγνωσης από τον Γκράμσι στον Αλτουσέρ», σε συνέδριο που διοργανώθηκε από το τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας, του Πάντειου Πανεπιστήμιου (30/11-1/12-07), με αφορμή τα εβδομήντα χρόνια από τον θάνατο του Γκράμσι. Θα ήθελα και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσω τον Γιάννη Βούλγαρη και τον Λ. Κοτσονόπουλο, για τη συνεργασία τους αλλά και για τις παρατηρήσεις τους. Το άρθρο αυτό αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης εργασίας εν εξελίξει, το πρώτο μέρος της οποίας έχει δημοσιευτεί στον *Πολίτη*, τχ. Σε μεγάλο μέρος, αναπαράγονται και σε αυτό το κείμενο αυτούσια αποσπάσματα εκείνης της παλαιότερης δημοσίευσης.

² Βλ. τώρα, Λουί Αλτουσέρ, *Φιλοσοφικά*, μτφρ. Άγγελος Ελεφάντης, Εκδόσεις Ο Πολίτης, Αθήνα, 1994, σ. 195-213. Το κείμενο παρατίθεται επίσης στο : Francois Matheron (ed.), *Louis Althusser, Machiavelli and Us*, μτφρ., Gregory Elliott, Verso, London and New York., 1999, σ. 115-130.

³ Σε μια πρόσφατη χρηστική έκδοση για τον Αλτουσέρ, (Lyke Ferretter, *Louis Althusser*, Routledge, London and New York, 2006) αφιερώνεται πάντως ένα ειδικό κεφάλαιο για την αλτουσεριανή «συμπτωματολογική ανάγνωση» ως ερμηνευτική πράξη, χωρίς να υπάρχει ωστόσο ειδική αναφορά στο «πρόβλημα» του Μακιαβέλι και την αναγνωστική προβληματική του μανιφέστου. Βλ. σχετικά, σελ. 51-74.

υφολογικά γνωρίσματα και ιστορικά χαρακτηριστικά. Θα μπορούσαμε, μάλιστα, να υποστηρίξουμε πως στο αλτουσεριανό δοκίμιο για τη «μοναξιά του Μακιαβέλι», συμπυκνώνεται –via Gramsci - μια ορισμένη *ρητορική τροπικότητα* αλλά και μια *ιστορική ποιητική του μανιφέστου*, που διατηρεί ακόμη τη σημαίνουσα θέση της μέσα στη Θεωρία της Λογοτεχνίας.

2. Το μανιφέστο : ένα κείμενο μεταξύ θεωρίας και συγκυρίας

«Το ύφος του Μακιαβέλι δεν είναι ενός απλού ανθρώπου που γράφει συστηματικές πραγματείες, σαν αυτούς που υπήρχαν στον Μεσαίωνα και στην Αναγέννηση, κάθε άλλο · είναι το ύφος ενός ανθρώπου της δράσης, ενός που θέλει να παρακινήσει σε δράση, είναι ύφος κομματικού “μανιφέστου”». ⁴ Ξέρουμε ότι ο Αλτουσέρ πρέπει να σταμάτησε σε αυτή τη φράση του Γκράμσι, επειδή ακριβώς κατανόησε το ειδικό βάρος που είχε ο όρος «μανιφέστο» για τον ιταλό κομμουνιστή διανοούμενο · κι αυτό συμβαίνει, επειδή το «μανιφέστο» είναι «ένας όρος», γράφει ο Αλτουσέρ «που ο Γκράμσι δεν μπορεί να τον χρησιμοποιεί χωρίς να σκέφτεται το *Μανιφέστο* που στοιχειώνει και ορίζει όλη του τη ζωή, όπως ακριβώς στοίχειωσε και όρισε τη ζωή των στρατευμένων επαναστατών, περισσότερο από έναν αιώνα». ⁵ Το φάντασμα του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* έχει ήδη προβάλλει στη σκηνή της ανάγνωσης. Ο Αλτουσέρ, ωστόσο, δεν ενδιαφέρεται για τους τίτλους ευγενείας, ούτε για μια κοινότητα διακειμενική σχέση ανάμεσα στον Μακιαβέλι και τον Μαρξ. Άλλο είναι εκείνο που τον απασχολεί, αλλού είναι στραμμένο το ενδιαφέρον του. Στη «μοναξιά του Μακιαβέλι», ο ίδιος λέει ότι το «μανιφέστο» ως κείμενο υπερβαίνει την περιοχή της «καθαρής γνώσης» για να συναντηθεί με την ιστορική συγκυρία : «Ο Γκράμσι έγραψε», παρατηρεί ο Αλτουσέρ «ότι ο Ηγεμόνας ήταν ένα πολιτικό μανιφέστο. Αλλά αν θέλουμε να δούμε ένα πολιτικό μανιφέστο ως ιδεατό μοντέλο, το ιδιάζον χαρακτηριστικό του είναι ότι δεν μπορούμε να το εκλάβουμε ως καθαρό θεωρητικό λόγο, ως καθαρή θετική πραγματεία. Όχι γιατί η θεωρία απουσιάζει από ένα μανιφέστο : αν δεν περιείχε θετικά στοιχεία γνώσης, δεν θα ήταν παρά διακήρυξη στο κενό. Αλλά ένα πολιτικό μανιφέστο, που επιδιώκει να παράξει ιστορικά αποτελέσματα, οφείλει να εγγραφεί σε ένα εντελώς άλλο πεδίο από εκείνο της καθαρής γνώσης : πρέπει να εγγραφεί στο πεδίο της πολιτικής συγκυρίας εντός της

⁴ Αντόνιο Γκράμσι, *Για τον Μακιαβέλι, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, μτφρ. Φ. Κ., Ηριδανός, Αθήνα, χ.χ. σ. 19.

⁵ Louis Althusser, *Machiavelli and Us*, ό. π., σ. 14. Η μετάφραση δική μου.

οποίας θέλει να δράσει και να ενταχθεί καθ' ολοκληρίαν στην πολιτική πρακτική που επιβάλλει η σχέση δυνάμεων που την προσδιορίζουν. [...] Για να είναι το μανιφέστο πραγματικά ρεαλιστικό-υλιστικό, πρέπει η θεωρία που διατυπώνει όχι μόνο να είναι ρητή μέσα στο ίδιο το μανιφέστο αλλά το ίδιο να τη τοποθετεί στον κοινωνικό χώρο όπου παρεμβαίνει και όπου στοχάζεται. Θα μπορούσαμε να δείξουμε ότι αυτό συμβαίνει με το *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*». ⁶ Το μανιφέστο, λοιπόν, είναι ένα κείμενο που δεν παράγεται απλώς μέσα σε συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα αλλά παράγει – δυνητικά έστω, και πάντως μέσω της ανάγνωσής του - συγκεκριμένα ιστορικά αποτελέσματα. Αν για τον Μακιαβέλι, το πρόβλημα της «συγκυρίας» ήταν η συγκρότηση του ιταλικού λαού ως έθνος-κράτος, για τους δύο άλλους μαρξιστές στοχαστές το πρόβλημα ήταν η ανασυγκρότηση του Μαρξιστικού-Λενινιστικού κόμματος των προλεταρίων (Γκράμσι), και η ανασυγκρότηση του θεωρητικού και κριτικού προτάγματος του μαρξισμού ως όπλου της επανάστασης (Αλτουσέρ). Με άλλα λόγια, αυτό που υποστηρίζει ο Αλτουσέρ είναι πως το μανιφέστο είναι ένα κείμενο που δεν προϋποθέτει την εξωτερικότητα ενός ουδέτερου χρονότοπου, αλλά, αντίθετα, προϋποθέτει την κατανομή των θεωρητικών του στοιχείων πάνω στην αναδιάταξη ορισμένων σχέσεων και συσχετισμών που ορίζει η συγκυρία. «Με όρους αφαίρεσης είπα εδώ κάτι», συνεχίζει ο Αλτουσέρ, «που είναι αρκετά απλό και που εμπεριέχεται σε όλα όσα έγραψε ο Μαρξ και που ο Γκράμσι τα κατάλαβε πολύ καλά. Θέλω να πω ότι αν η σκέψη του Μακιαβέλι είναι ολόκληρη διατεταγμένη γύρω από το ιστορικό καθήκον της συγκρότησης ενός εθνικού κράτους, αν ο *Ηγεμόνας* εμφανίζεται ως ένα μανιφέστο, αυτός που από πείρα ήξερε τι σημαίνει πολιτική πρακτική, όχι μόνο γιατί είχε διατρέξει τις πρεσβείες της Ευρώπης, όχι μόνο γιατί είχε συμβουλέψει ηγεμόνες, είχε γνωρίσει τον Καίσαρα Βοργία, αλλά και επειδή σχημάτισε και οργάνωσε στρατιωτικά σώματα στην Τοσκάνη, θέλω να πω λοιπόν ότι αν ο Μακιαβέλι παίρνει υπόψη του την πολιτική πρακτική, η σκέψη του δεν μπορεί να παρουσιασθεί κάτω από ένα απλό έξωθεν της θετικότητας ενός ουδέτερου χώρου». ⁷ Το μανιφέστο, λοιπόν, είναι ένα κείμενο «σεσημασμένο», με την έννοια ότι η ιστορική συγκυρία έχει ήδη προσημειωθεί εντός της παραγωγής του, αφού η θεωρία που εμπεριέχει, υποβάλλεται στις πραγματικές συνθήκες της ύπαρξής της, στην ιστορική της στιγμή και αναγκαιότητα.

⁶ Λουί Αλτουσέρ, *Φιλοσοφικά...*, ό. π., σ. 209-210.

⁷ Λουί Αλτουσέρ, *Φιλοσοφικά...*, ό. π., σ. 210-211.

3. Ζητήματα ύφους : η ρητορική του μανιφέστου

Ωστόσο, «αυτή η εγγραφή της αντικειμενικής εξωτερικής πολιτικής συγκυρίας», συνεχίζει ο Αλτουσέρ, «πρέπει επίσης να αναπαρασταθεί στο εσωτερικό του ίδιου του κειμένου που την διακονεί».⁸ Με άλλα λόγια, το «μανιφέστο» δεν μπορεί να είναι απλώς ένα κείμενο που να εγγράφει και να εγγράφεται στην ιστορική συγκυρία αλλά πρέπει και να διαθέτει ένα ορισμένο ύφος για να την αναπαραστήσει. Στην κατεύθυνση αυτή, η ίδια η ανάλυση του Γκράμσι του έδινε ήδη τα απαραίτητα υλικά. Προκειμένου να απαλλάξει την ανάγνωση του Μακιαβέλι από τις ηθικολογικές και τις ιδεαλιστικές ερμηνείες της, ο Γκράμσι είχε επιμείνει ιδιαίτερα στη ρητορική τροπικότητα του *Ηγεμόνα*. Είχε τονίσει, δηλαδή, πως ο *Ηγεμόνας* γράφεται από τον Μακιαβέλι με το λεκτικό τυπικό μιας «κατηγορικής προσταγής»⁹, στο πλαίσιο ενός λόγου γύρω από την τέχνη της διακυβέρνησης, ο οποίος απευθύνεται *ex pono* και παρακινεί σε δράση ένα πολιτικό υποκείμενο, την ώρα που αυτό συγκροτείται, προκειμένου να «λάβει χώρα», προκειμένου να αποκτήσει «θέση» μέσα στο πεδίο των κοινωνικών ανταγωνισμών, έτσι όπως αυτό ορίζεται από την ιστορική και πολιτική συγκυρία.

Στη βάση αυτή, ο Γκράμσι αναλύει τη γλώσσα, το ύφος καθώς και τις ρητορικές συνθήκες του κειμένου ως συστατικό της συγγραφικής προθετικότητας και της πολιτικής πρόσληψης του έργου. Στη γκραμσιανή ανάγνωση του *Ηγεμόνα*, η έμφαση στην υφολογική διάσταση του λόγου, καθώς και οι αναφορές στον πομπό και στον δέκτη της ανάγνωσης δείχνουν τη βασική μέριμνα του έγκλειστου διανοούμενου για την ανάδειξη των κειμενικών μηχανισμών που συγκροτούν συγκεκριμένες σχέσεις μεταξύ του υποκειμένου και του αντικειμένου του λόγου. Κυρίως όμως, αυτό που κατανόησε και ανέδειξε ο γλωσσολόγος Γκράμσι - μια ιδιότητα που συχνά τη ξεχνάμε όταν μιλάμε για το έργο του- είναι ότι το «μανιφέστο» είναι ένα αφηγηματικό είδος στο οποίο η γλώσσα δεν ονοματίζει απλώς τα πράγματα, αλλά, παράλληλα, τα δημιουργεί μέσω μιας ιδιαίτερης ρηματικής ενέργειας · κατανόησε,

⁸ Λουί Αλτουσέρ, *Φιλοσοφικά...*, ό. π., σ. 210

⁹ Αντόνιο Γκράμσι, *Για τον Μακιαβέλι...*, ό. π., σ. 17.

δηλαδή τον επιτελεστικό χαρακτήρα της γλώσσας.¹⁰ Μέσα σε αυτό το θεωρητικό μοντέλο, που προτείνει ο Γκράμσι, η γλώσσα δεν «λέει» μόνο κάτι, αλλά το «εκτελεί», παράγει, δηλαδή, συγκεκριμένες πράξεις, και μάλιστα το συγκεκριμένο πρακτικό αποτέλεσμα προέρχεται από αυτό που ειπώθηκε. Έτσι, ο Γκράμσι «διαβάζει» τον Ηγεμόνα ως ένα κείμενο που ονοματίζει και κατασκευάζει τον δέκτη της αφήγησης, υπό την προϋπόθεση ότι ο δέκτης αυτός που *ακόμη δεν υπάρχει*, «αναγνωρίζει» την ύπαρξη του και την παραγωγή του μέσα στον κόσμο του κειμένου. Από αυτή την άποψη, το «μανιφέστο» είναι μια μήτρα παραγωγής του πολιτικού, μια ειδική πολιτική φόρμα με επιτελεστικό χαρακτήρα, που απευθύνεται σε ένα συλλογικό σώμα, το οποίο συγκροτείται ως τέτοιο, όχι μέσα από ένα καθεστώς πειθαναγκασμού αλλά μέσα από μια προαιρετική συλλογική βούληση.

Είναι φανερό πως κατά την ανάγνωση του Μακιαβέλι, ο Γκράμσι προσφέρει μια υπόρρητη θεωρία για το «μανιφέστο» ως αφηγηματικό είδος. Με αφετηρία τις σκέψεις του Γκράμσι, ο Αλτουσέρ θα διευρύνει τον θεωρητικό προβληματισμό για τα μανιφέστα, διευκρινίζοντας περαιτέρω τη ρητορική και αφηγηματική λειτουργία τους. Το μανιφέστο, γράφει ο Αλτουσέρ, «δεν είναι ένα κείμενο σαν τα άλλα : είναι ένα κείμενο που ανήκει στον κόσμο της ιδεολογικής και πολιτικής φιλολογίας»,¹¹ που «λαμβάνει χώρα» και σχηματίζεται εντός αυτού του ιδεολογικού κόσμου. Το μανιφέστο είναι μια παθιασμένη έκκληση για το πολιτικό αποτέλεσμα, που το ίδιο διακηρύσσει. Σε ότι αφορά τη σχέση του με άλλες αφηγηματικές φόρμες, το μανιφέστο, παρατηρεί ο Αλτουσέρ, όχι μόνο αναμορφώνει τους υπάρχοντες λογοθετικούς μηχανισμούς αλλά προχωράει και στη σύνθεσή τους. Εξαιτίας αυτού του γεγονότος, το μανιφέστο απαιτεί μια γραφή με νέα λογοτεχνική φόρμα και ένα νέο ύφος · αυτό, άλλωστε, που εντυπωσιάζει τον Γκράμσι, σημειώνει ο Αλτουσέρ, στη γραφή του Μακιαβέλι είναι το αστραφτερό, πυκνό, ρωμαλέο και παθιασμένο ύφος του.¹² Με αυτό το ύφος ο Μακιαβέλι κατορθώνει να «μιλά» στον Γκράμσι και να τον εντυπωσιάζει.

Η έκπληξη της ανάγνωσης του *Ηγεμόνα* δεν συνίσταται στην τυπική πραγμάτευση του θέματος (η ιταλική ενότητα) αλλά στον τρόπο που τίθεται ένα πολιτικό πρόβλημα με μια αντίστοιχη έκρηξη ύφους. Έτσι, ο Γκράμσι, υπερβαίνοντας

¹⁰ Βλ. Τζ. Α. Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, πρλ.-μτφρ. Αλέξανδρος Μπίσης, επιμ. Χάρης Χρόνης, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2003.

¹¹ Louis Althusser, *Machiavelli and Us*, ό. π., σ. 23.

¹² Louis Althusser, *Machiavelli and Us*, ό. π., σ. 13.

την παγίδα μιας ιστορικιστικής ανάγνωσης του Μακιαβέλι, παραμερίζει τη συγχρονική επικαιρότητα του κειμένου, και διαβάζει τον Ηγεμόνα ως ένα «ανοιχτό» κείμενο που εγγράφεται στη χρονικότητα του αστάθμητου και ανοιχτού μέλλοντος.¹³ Η παρατήρηση αυτή του Αλτουσέρ τον φέρνει αβίαστα σε μια αντίστοιχη θεωρητική παρατήρηση για τον διαλογικό χαρακτήρα των μανιφέστων και τον τρόπο με τον οποίον εγγράφουν μέσα στο κείμενο τον μελλοντικό συνομιλητή τους. Με αφορμή τον *Ηγεμόνα*, ο Αλτουσέρ παρατηρεί πως «αυτό το μανιφέστο που φαίνεται να έχει ως μοναδικό συνομιλητή του ένα μελλοντικό άτομο, ένα άτομο που δεν υπάρχει, στην πραγματικότητα απευθύνεται στη μάζα των κοινών ανθρώπων. Ένα μανιφέστο ποτέ δεν είναι γραμμένο για ένα άτομο, ιδιαίτερα για ένα ανύπαρκτο άτομο : απευθύνεται πάντα στις μάζες, με σκοπό να τις οργανώσει σε μια επαναστατική δύναμη»¹⁴ Με άλλα λόγια, ο «εγγεγραμμένος αναγνώστης» των μανιφέστων είναι πάντα ένα συλλογικό υποκείμενο, που αναδύεται μέσα από μια επιτακτική ιδεολογική *έγκληση*.¹⁵

Για τον Αλτουσέρ, το μανιφέστο δεν είναι ένα κείμενο που απλώς περιγράφει ένα αφηρημένο πολιτικό σύστημα ή μια πολιτική ουτοπία, αλλά ένα κείμενο που εκδιπλώνει τις πραγματικές συνθήκες της εμπλοκής του λόγου στην παραγωγή ενός συγκεκριμένου πολιτικού αποτελέσματος. Ακριβώς γι αυτό τον λόγο, ο αφηγητής πρέπει να «μπει στη θέση» των ρόλων που περιγράφει. Έτσι και ο αφηγητής του *Ηγεμόνα* πρέπει να γίνει «Ηγεμόνας» χωρίς να είναι Ηγεμόνας, χωρίς να έχει καν ευγενική καταγωγή · ακριβώς επειδή είναι ο «κανένας» μπορεί να γίνει ένας «άλλος». Δεν πρόκειται όμως για κάποιο θεατρικό τέχνασμα. Στην πραγματικότητα, η «θεατρικότητα» του μανιφέστου είναι η στιγμή της ανάληψης πολιτικής δράσης : *η ίδια η γραφή είναι η πρώτη πολιτική πράξη στην κατεύθυνση που αναγγέλλει το μανιφέστο* · ο αφηγητής πρέπει να αναλάβει «ρόλο» προκειμένου να κατασκευάσει το επερχόμενο κοινό του. Με άλλα λόγια, όπως παρατηρεί ο Αλτουσέρ διαβάζοντας τον Γκράμισι, ο Μακιαβέλι στον *Ηγεμόνα* εκθέτει τη θεωρία των μέσων για να επιτευχθεί η διάσωση της ιταλικής ενότητας, και πρέπει πρώτος ο ίδιος να χρησιμοποιήσει το

¹³ Ο Αλτουσέρ σχολιάζοντας την ανάγνωση μιλάει για την «πολιτική έκπληξη» του μέλλοντος. Βλ. Louis Althusser, *Machiavelli and Us*, ό. π., σ. 10.

¹⁴ Louis Althusser, *Machiavelli and Us*, ό. π., σ. 25.

¹⁵ Για τη θεωρία της *έγκλησης* στον Αλτουσέρ βλ. πρόχειρα Λουί Αλτουσέρ, *Θέσεις*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1999, ιδίως σ. 109-114. Θυμίζω πρόχειρα τον ορισμό : «κάθε ιδεολογία εγκαλεί τα συγκεκριμένα άτομα ως συγκεκριμένα υποκείμενα» μέσα από μια διαδικασία «αναγνώρισης», που δε χάνει ποτέ τον στόχο της.

δικό του κείμενο ως ένα από αυτά τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού του. Για να αναγγείλει αυτόν τον Νέο Ηγεμόνα πρέπει ο ίδιος να γράψει *ως εάν* να ήταν Ηγεμόνας, να μιλήσει με τη «φωνή» του Ηγεμόνα στον λαό του, να ακούσει με τα αυτιά του λαού το νέο κάλεσμα, να ανακοινώσει τα νέα με ένα τρόπο που να ταιριάζει με τα νέα που ανακοινώνει. Με δύο λόγια, αυτή νέα γραφή είναι η πρώτη *πολιτική πράξη*, εντός του πολιτικού σχεδίου, του οποίου την ύπαρξη «εύχεται» το κείμενο. Στη «μοναξιά του Μακιαβέλι», ο Αλτουσέρ θα παραθέσει αυτούσια την αφιέρωση του Ηγεμόνα ως στοιχείο απαίτησης μιας νέας πολιτικής συνείδησης που ορίζει και ορίζεται από τη νέα «θέση» του πομπού και του δέκτη της αφήγησης : «Δεν θα ήθελα [...] να μου αποδοθεί η οίηση ότι αν και είμαι μικρός και χαμηλής κοινωνικής θέσης, έχω ωστόσο το θάρρος να πραγματεύομαι τα των κυβερνήσεων των Ηγεμόνων και να δίνω τους κανόνες που πρέπει να τις διέπουν. Διότι, όπως εκείνοι που ζωγραφίζουν τα τοπία κάθονται στην πεδιάδα για να ατενίσουν τα βουνά και τα ψηλώματα και τα αντίθετα, για να ατενίσουν τις πεδιάδες κάθονται στα ψηλώματα, έτσι ακριβώς, για να γνωρίσει κανείς τη φύση των λαών, πρέπει να είναι Ηγεμόνας και για να γνωρίσει κανείς τους Ηγεμόνες πρέπει να είναι λαϊκός».¹⁶ Για τον Γκράμισι, όπως και για τον Αλτουσέρ, η οπτική γωνία ενός μανιφέστου πραγματοποιείται με την εγκατάλειψη της δήθεν ουδέτερης θέσης ενός «αντικειμενικού» αφηγητή. Ο Μακιαβέλι πραγματοποιεί μια αριστοτεχνική χειρονομία, μιλώντας «στη θέση» του Ηγεμόνα, και τοποθετώντας ταυτόχρονα τον εαυτό του «στη θέση» του λαού. Η «οπτική γωνία» του Ηγεμόνα δεν μπορεί παρά να είναι η πρακτική ενός υποκειμένου που αναλαμβάνει δράση για να συγκροτήσει την πολιτική ενότητα από τη σκοπιά των «ποπολάρων», στους οποίους απευθύνεται · η θέαση του κόσμου για το μανιφέστο του Μακιαβέλι δεν μπορεί να είναι άλλη παρά αυτή που ορίζεται από το επερχόμενο το πολιτικό υποκείμενο.¹⁷ Και κάτι ακόμα : ενώ το μανιφέστο εντάσσεται προγραμματικά μέσα στους κοινωνικούς αγώνες που το ίδιο έχει θεματοποιήσει, είναι αδύνατο να προβλεφθεί η «θέση» του και η πρόσληψή του μέσα στους αγώνες αυτούς. Η ενδεχομενικότητα και η αστάθμητη συγκυρία, μετατρέπουν το μανιφέστο σε ένα «ανοικτό» κείμενο, που δεν μπορεί να δεχθεί καμία «συντελεσμένη» ανάγνωση, ακριβώς γιατί οι όροι της δημιουργίας του δεν θα υπάρχουν πια, όπως άλλωστε και ο ίδιος ο δημιουργός του. «Το εξαιρετικά

¹⁶ Λουί Αλτουσέρ, *Φιλοσοφικά...*, ό. π., σ. 211.

¹⁷ Για την ανάλυση της «οπτικής γωνίας» του μανιφέστου βλ. Louis Althusser, *Machiavelli and Us*, ό. π., σ. 127-130.

εκπληκτικό που χρωστώ στον Μακιαβέλι», σημειώνει ο Αλτουσέρ στην αυτοβιογραφία του, «είναι η ιδέα-όριο ότι η ουσία της τύχης δεν είναι τίποτε άλλο παρά το κενό, το κατεξοχόν κενό του Ηγεμόνα».¹⁸

4. Η σκηνή της ανάγνωσης

Στον αστερισμό της γκραμισιανής φιλοσοφίας της πράξης, ο *Ηγεμόνας* αντιπροσωπεύει τη θεωρητική και τεχνική επισφράγιση της πολιτικής, τη στιγμή της μεταρρύθμισης. Ο θεωρητικός τύπος, ωστόσο, του μακιαβελικού προβλήματος θα μπορούσε να συμπυκνωθεί, συμβατικά έστω, στο διπλό αυτό άξονα που αφορά τον πομπό και τον δέκτη της αφήγησης : αφενός μεν στο ρόλο του Ηγεμόνα (που, ας το ξαναπούμε, «δεν μπορεί να είναι ένα άτομο συγκεκριμένο · μπορεί να είναι μονάχα ένας οργανισμός») για την κατασκευή ενός νέου «εμείς», αφετέρου δε στην εννοιολόγηση του ιστορικού χρόνου και της αστάθμητης πολιτικής συγκυρίας, που θα επιτρέψουν την ανάδυση αυτού του νέου πολιτικού υποκειμένου. Προσπάθησα μέχρι τώρα να δείξω πως η αλτουσεριανή – via Γκράμσι ανάγνωση – του Μακιαβέλι προτού φτάσει στα κύρια νοήματα της πολιτικής θεωρίας, εκκινεί από τη θεωρητική πραγμάτευση της αφηγηματικής λειτουργίας και της ρητορικής συνθήκης του μανιφέστου ως διακριτού πολιτικού κειμένου. Με άλλα λόγια, ο Γκράμσι και αργότερα ο Αλτουσέρ «ξεκινά από το κενό» της θεωρίας για να απαντήσει στο ερώτημα «τι είναι και τι κάνει ένα μανιφέστο», επειδή ακριβώς γνωρίζει ότι το μανιφέστο ήταν *ήδη και πάντα* η πρώτη απάντηση στο επιτακτικό ερώτημα του «τι να κάνουμε».¹⁹ «Διαβάζοντας» με παραδειγματικό τρόπο το μανιφέστο του *Ηγεμόνα* ως ένα κείμενο που «είναι» αυτό που «κάνει» προκειμένου να «γίνει» εκείνο που «θέλει», ο Γκράμσι και ο Αλτουσέρ επινοεί μια νέα «κατηγορική προσταγή» για τη μαρξιστική σκέψη, αφού η συγκεκριμένη στρατηγική της ανάγνωσης οδηγεί (ή έστω, *πρέπει να οδηγήσει*) στη ριζική αναμόρφωση του επιστημονικού μαρξισμού. Μέσα στο σχεδιασμό αυτό, η ανάγνωση γίνεται ένα μείζον πολιτικό εργαλείο ανανέωσης

¹⁸ Λουί Αλτουσέρ, *Το μέλλον διαρκεί πολύ. Τα γεγονότα*, μτφρ. Άγγελος Ελεφάντης- Ρούλα Κυλινθηρέα, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1992, σ. 285.

¹⁹ «Διότι στο βάθος τι απασχολούσε τον Μακιαβέλι, πολύ πριν τον Τσερνιτσέφσκι και τον Λένιν, αν όχι το πρόβλημα και το ερώτημα : τι να κάνουμε ;». Βλ. Λουί Αλτουσέρ, *Το μέλλον διαρκεί πολύ...*, ό. π., σ. 285.

και διεύρυνσης της ίδιας της μαρξιστικής παράδοσης (στην οποία, αίφνης, «προστίθεται» ο Μακιαβέλι) αλλά και ένα αποφασιστικό όπλο στη παραγωγή νέων πολιτικών νοημάτων. Η ανάγνωση παύει να είναι μια τελετουργία απονομής φόρου τιμής στην ευγενή φωνή των «πατέρων» του μαρξισμού, και απεκδύεται την ιερότητα της θεολογικής Τάξης του μαρξιστικού Λόγου, που αρχίζει και τελειώνει με τις επικλήσεις της ορθότητας και της αυθεντίας (τα περίφημα «τσιτάτα»). Αν ήθελε κανείς να συμπυκνώσει την ποιητική του μανιφέστου, έτσι όπως εννοιολογείται από τον Γκράμσι και τον Αλτουσέρ, θα έλεγε πως το μανιφέστο «μιλάει για τον λαό» (τον ιταλικό λαό, ή τους προλεταρίους), «κατασκευάζει τον λαό» (επιτελεστική υποκειμενο-ποίηση του λαού), και «παραστασιοποιεί το μέλλον αυτού του λαού» συμμετέχοντας διά του εμπράγματου κειμένου στην αναγγελόμενη πολιτική ουτοπία.²⁰ Αυτό ακριβώς καλείται να κάνει και η μαρξιστική θεωρία. Στο σχήμα αυτό, που εντέλει η ίδια η μαρξιστική θεωρία καλείται να λειτουργήσει ως «μανιφέστο», ο Αλτουσέρ σχεδιάζει μια εναλλακτική φιλοσοφική και πολιτική παρέμβαση, που αφενός μεν σηματοδοτεί μια τομή μέσα στον κλασικό μαρξισμό,²¹ αφετέρου δε εγκαινιάζει μια νέα *φασματική ανάγνωση για το ανοιχτό μέλλον του μαρξισμού*.²² Το φάντασμα του Κομμουνιστικού Μανιφέστου, μαζί με το φάντασμα του Μαρξ, του Μακιαβέλι και του Γκράμσι, στοιχειώνει τα γραπτά του Αλτουσέρ εξωθώντας τον να «ξαναδιαβάσει» τον μαρξισμό για να τον αλλάξει μια για πάντα.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

²⁰ Για το θέμα αυτό καθώς και για τη ριζική ανανέωση που φέρνει η προβληματική του Αλτουσέρ στα «ομιλιακά ενεργήματα» του μαρξισμού βλ. τη σημαντική ανάλυση του Martin Puchner, *Poetry in the Revolution. Marx, manifestos and the avant-gardes*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2006, σ. 30-31.

²¹ Για το θέμα Βλ. Αριστείδης Μπαλτάς-Γιώργος Φουρτούνης, *Ο Λουί Αλτουσέρ και το τέλος του κλασικού μαρξισμού*, Ο Πολίτης, Αθήνα, 1994.

²² Είναι προφανές πως σε αυτή τη «φασματική ανάγνωση» εγγράφεται και η εργασία του Ζακ Ντεριντά για τα *Φαντάσματα του Μαρξ* Εκκρεμές, Αθήνα, 1995.